

ספק דאורייתא לחומרא

הראל ויזן

לע"נ סבי צבי בן יהודה ויזן ז"ל
נלב"ע י' כסלו ה'תשפ"א

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. דעת הרמב"ם
- מקור הרמב"ם לדבריו
- ג. דעת הרשב"א
- מקור הרשב"א לשיטתו
- ד. הבנות שונות לשיטת הרמב"ם והיוצא מהם
- הבנת שיטת הרמב"ם לפי השב שמעתתא
- הבנת שיטת הרמב"ם לפי השערי יושר
- הבנת שיטת הרשב"א ע"פ שיטת השערי יושר
- ה. סיכום

א. פתיחה

פעמים אשר אדם נפגש עם מציאות אשר מסופק כיצד עליו לנהוג בו מבחינה הלכתית- האם יש פה איסור ועליו לפרוש ממנו, או שאין איסור כלל ודבר מותר. ובמציאות אלו כאשר אין ברור כיצד יש לפסוק בהן נתקן הכלל "ספק דאורייתא לחומרא", המכריע שיש ללכת בספק לצד המחמיר יותר, משום שספקו הוא ספק בדיני תורה.¹

ויש לשאול על תקנה זו מה התוקף ההלכתי שלה? ומה מקורה?

מאמר זה יעסוק במחלוקת הרמב"ם והרשב"א, החולקים מה התוקף ההלכתי של תקנה זו ומה מקורה. וכן עיון בכל דעה-הבנתה, סברתה, הקושיות על הדעה והתירוצים המתורצים בעבודה.

¹ דוגמא להופעת כלל זה בש"ס-תלמוד בבלי מסכת ביצה ג, ב, תלמוד בבלי מסכת יבמות לא, א, תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה ז, א ועוד.

ב. דעת הרמב"ם

דבר ידוע שכל אלו הטומאות וכיוצא בהן שהן משום ספק הרי הן של דבריהן. ואין טמא מן התורה אלא מי שנטמא טומאת ודאי אבל כל הספיקות בין בטומאות בין במאכלו' אסורות בין בעריות ושבטות אין להם אלא מדברי סופרים (ואע"פ כן דבר שחייבין על זדונו כרת ספיקו אסור מן התורה. שהרי העושה אותו חייב אשם תלוי) כמו שביארנו בהלכות איסורי ביאה ובכמה מקומות.²

מדברי הרמב"ם כאן אנו למדים על תפיסת הרמב"ם על ספקות דאורייתא- התורה אסרה רק את הוודאי, אך את הספק התורה לא אסרה כלל. ובאו חכמים ותיקנו לאסור גם את הספק.³ משמע שהרמב"ם סובר שתקנת "ספק דאורייתא לחומרא" היא תקנת חכמים ותוקפה הוא דרבנן!⁴

וכן דעת הראב"ד: "וכבר בארנו בביאות אסורות וכו'. א"א אמת הוא זה שכל הספקות אינן של תורה מיהו קי"ל כל ספק איסור תורה לחומרא ובדרבנן לקולא" (ראב"ד על הרמב"ם הלכות כלאים פ' י הל' כז).

מקור הרמב"ם לדבריו

הר"ן על הרי"ף (מסכת קידושין טו, ב) מביא את הרמב"ן המביא הוכחה לשיטתו של הרמב"ם: במסכת קידושין עג, א עוסקת הגמרא בממזר.⁵ הגמרא שם מביאה את הפסוק "לא יבוא ממזר בקהל ה'..." (דברים כג, ג) ולומדת ממנו שהתורה אמרה שרק ממזר ודאי אינו יכול לבוא בקהל ה', אך ספק ממזר (אדם אשר לא ידוע בוודאות שהינו ממזר) מותר לבוא בקהל. מפה מסיק הרמב"ן כפי שיטת הרמב"ם- שהתורה אסרה רק דבר שהוא ודאי איסור, אך דבר שהוא ספק איסור לא אסרה התורה.

מקור שני לדברי הרמב"ם אינו מובא מן המקורות אלא מן הסברה. ובמקור זה הרמב"ם גם מבאר את סברתו.

² הלכות טומאת מת פרק ט הלכה יב.

³ נלמד ממילות הרמב"ם "דברי סופרים". ויש עיון בדבר מה הגדר ההלכתי של "דברי סופרים" המובאים ברמב"ם. אך לצורך הנוחיות והפשטות, מאמר זה יתייחס אל זה כדברי חכמים.

⁴ מקורות נוספים שבהם רואים את דברי הרמב"ם הם: הלכות איסורי ביאה פרק יח הלכה יז, הלכות כלאים פרק י הלכה כז, הל' אבות הטומאה פרק טז הלכה א.

⁵ ע"פ ההלכה, ממזר הוא יהודי שנולד מגילוי עריות חמור- ביאה האסורה באיסור כרת.

בתשובה (בספר שו"ת הרמב"ם סי' שי) כתב הרמב"ם:

וכבר ביארנו בכלל העיקרים שביארנום שכל הדברים מותרים מן התורה זולתי מה שנתברר איסורו. ושארם ספיקא דאורייתא לחומרא אינו אלא מדברי סופרים לא מן התורה.

מבואר מדבריו שהרמב"ם סובר שבאופן עקרוני הכל היה צריך להיות מותר, ורק מה שהתברר איסורו בתורה יש לאוסרו. כך שספק שלא התברר איסורו בתורה היה מותר ולא היה צריך לאוסרו כלל. אע"פ שזה דבר קרוב לאיסור ויכול להיות שהוא אף איסור ממש, אין איסור מן התורה לקיים דבר זה.

ג. שיטת הרשב"א והר"ן

...ויש שלמדו מכאן דמאי דאמרי' דספקא דאורייתא לחומרא דבר תורה הוא ולא מדברי סופרים דהא אמרינן הכא שהוצרכא הלכה להתיר את הספק... ומיהו קושטא דמילתא הכי איתא דספקא דאורייתא איסורו דבר תורה...⁶

שיטתם של הר"ן ושל הרשב"א היא שהכלל ש"ספק דאורייתא לחומרא" הוא כלל מן התורה, משמע שהכרעת הספק לחומרא הוא דין דאורייתא ולא מדברי חכמים, כפי שאמר הרמב"ם. כלומר מן התורה יש לנו ציווי שכל ספק בדבר תורה יש לנו להחמיר ולהכריעו לחומרא.

מקור הרשב"א והר"ן לשיטתם

הרשב"א והר"ן על הגמרא בקידושין עג, א אינם מסכימים עם הוכחה שהביא הרמב"ן לדברי הרמב"ם, אלא משתמשים בהוכחה זו כחיזוק לדעתם, וקושיה לדברי הרמב"ם.

הם שואלים מדוע היה צורך ללימוד מיוחד מהפסוק על מנת להתיר את הספק? הרי לשיטת הרמב"ם כל ספק דאורייתא אפשר להקל בו מן התורה, אם כן מספיק שהגמרא תגיד שכל ספק בדברי תורה מקילים בו מן התורה, ולכן ספק ממזר יכול לבוא בקהל מהתורה. מדוע הוצרכה ללימוד מיוחד מפסוק? מפה מובן שאין דברי הרמב"ם נכונים אלא להפך! ספק בדבר דאורייתא צריך להחמיר מן התורה ולכן הוצרך פה לימוד מיוחד מפסוק כדי להתיר ספק ממזר לבוא בקהל מן התורה, משום

⁶ ר"ן על הרי"ף מסכת קידושין טו, ב.

שאם לא היו לומדים זה מהפסוק אז היה צריך להחמיר משום שזה ספק דאורייתא, וספק ממזר לא היה יכול לבוא בקהל מן התורה.

מקור נוסף לשיטת הרשב"א הוא קורבן אשם תלוי. אשם תלוי הוא קרבן שחייב להביא מי שעבר בשוגג ספק עבירה, אשר אם וודאי עוברים עליה חייבים להביא קרבן חטאת.

אם כך רואים שכשאדם עובר על מעשה שהוא ספק איסור אז התורה הצריכה את האדם להביא קורבן אשם תלוי, משמע שדבר ספק אסור מן התורה, שהרי חייבה עליו קורבן אם עשה מעשה שהוא ספק איסור.

ד. הבנות שונות בשיטת הרמב"ם

יש לשאול על שיטת הרמב"ם האומר שמן התורה לא היה חובה להחמיר במקרים של ספק, אלא רק מדברי חכמים. מה קורה אם משהו עבר על הספק ובסוף התברר שהיה הדבר אסור, האם ע"פ התורה נחשב שעבר על איסור או לא? (שהרי מן התורה לא היה צריך להחמיר בספק, אלא ניתנה לו הרשות להקל בו). הצגה שונה של השאלה היא האם התורה שאמרה שאין צורך להחמיר בספיקות משמע שכל ספק מותר לחלוטין, או שהתורה פשוט לא אסרה את הספק כמו שאסרה את הוודאי אך עדיין אם מתברר שזה איסור נחשב שעבר על איסור?

הבנת דעת הרמב"ם לפי השב שמעתתא

...וע"כ משום דספק מותר מן התורה ולא חיישינן שמא יעבור, דאפילו אם יעבור

ליכא איסור כיון דספק מותר מן התורה...⁷

השב שמעתתא עוסק בשמועה א במחלוקת הנ"ל של הרמב"ם עם הרשב"א לגבי ספק דאורייתא. וכחלק מעיסוקו במחלוקת הנ"ל מסביר את הבנתו בשיטת הרמב"ם:

מן התורה אין איסור על הספק כלל, ולכן כל הספיקות מן התורה מותרים לכתחילה! למרות שיש חשש שיתגלה בסוף שהספק היה איסור מן התורה עדיין כל עוד אין וודאיות שיש איסור מן התורה, מותר. גם אם בסוף התברר למפרע שהספק היה איסור אין האדם נחשב שעבר על איסור!

הבנת דעת הרמב"ם לפי שיטת השערי יושר

⁷ שב שמעתתא שמועה א פרק ד.

לשיטת הרמב"ם... עיקר האיסור אינו משתנה ע"י העלם הידיעה, רק שהתורה לא הזהירה על הספק, היינו שרשאי להכניס עצמו בספק, וכשיודע לו שאיסורא אכל הוא צריך כפרה... אלא נראה ברור דבכל אלו הספקות אין האיסור משתנה כלל בעצמותו ואם עבר ונכשל באיסור צריך כפרה, והאדם היודע ומכשילו עובר על לפני עיוור לא תתן מכשול.⁸

השערי יושר עוסק בפרק א' בספרו במחלוקת הנ"ל של הרשב"א והרמב"ם לגבי ספק דאורייתא. וכחלק מעיסוקו במחלוקת מסביר כיצד הוא מבין את שיטת הרמב"ם. לפי שיטת השערי יושר כשהרמב"ם אמר שמן התורה "ספק דאורייתא לקולא" אינו הופך את הספק למותר לגמרי. הכוונה היא שהתורה לא הזהירה על הספק והאדם רשאי להכניס את עצמו לספק, אבל אם יוודע לאדם שהוא פגע באיסור הוא צריך כפרה.

הבנת שיטת הרשב"א ע"פ השערי יושר

כפי שראינו לעיל את הסברו של השערי יושר על שיטת הרמב"ם, כך משליכים דבריו על הבנת שיטת הרשב"א.

...ולשיטת הרשב"א בכל ספק איסור יש איסור נוסף, היינו מלבד עצם האיסור שהוא תלוי במציאות הדבר אם פגע בעבירה או לא, עוד יש עליו איסור נוסף על מה שמכניס עצמו באיסור ספק, ואיסור נוסף זה הוא איסור ודאי, היינו אף אם לא פגע בעצם האיסור מ"מ עבר על איסור נוסף שעבר על רצון אחמנא שהכניס עצמו לבית הספק.⁹

מסביר השערי יושר את שיטת הרשב"א ע"פ הבנתו את שיטת הרמב"ם- הרשב"א סובר שמלבד האיסור שמסופקים אם קיים כעת במציאות ישנו איסור נוסף מן התורה שהוא איסור להיכנס לדבר ספק. כלומר לרשב"א יש איסור נוסף מן התורה שאסור לאדם להכניס עצמו למציאות של ספק- אסור לו לקיים מעשה של ספק ואם קיים עבר על איסור מן התורה. יוצא שלפי הבנה זו ברשב"א קיימים שני איסורים במקרה זה- איסור ראשון הוא האיסור שלגביו מסתפקים אם ישנו במציאות זו או לא, איסור שני הוא האיסור להיכנס לספק, ואם אדם קיים את מעשה הספק ובסוף התברר שלא היה בו כלל איסור עדיין האדם עבר על האיסור להיכנס לספק.

⁸ שערי יושר פרק א פסקה ב.

⁹ שערי יושר פרק א סעיף ג.

את מחלוקת של השב שמעתתא עם השערי יושר אפשר להציג כהסתכלות מסוימת שהרמב"ם מציג בהלכות שבת. הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"א ה"א) אומר: "ודבריהם הרבה הן שאסרו חכמים משום שבות: מהן דברים אסרום מפני שהן דומים למלאכות, ומהן דברים אסרום גזרה שמא יבוא מהן אסור סקילה".

מבואר מדברי הרמב"ם שיש איסורי דרבנן שנאסרו מחמת היותם דומים לאיסור דאורייתא, אע"פ שבאופן ישיר אין לחשוש שהמעשה מצד עצמו יביא לידי איסור דאורייתא. והסיבה לאסור מחמת הדימיון לדאורייתא היא שחכמים חששו שמא יבואו להקל גם באיסור דאורייתא עצמו, דהמון העם ידמה מילתא למילתא או שעכ"פ האיסור דאורייתא כבר יקל בעניו, אחר שדבר הדומה לו מאוד הותר. וכדי לחזק במקרים אחרים את הזהירות מפני האיסור דאורייתא, באו חכמים ואסרו את המקרה הדומה לו. ויש איסורי דרבנן שנובעים מזה שהמעשה עשוי מצד עצמו להוביל לאיסור דאורייתא, כיוון שבאופן מעשי קל להגיע מהמעשה המותר למעשה האסור.

ע"פ חלוקה זו בדברי הרמב"ם אפשר להסביר את המחלוקת בין השב שמעתתא לבין השערי יושר. השב שמעתתא תופס את שיטת הרמב"ם כפי שחכמים תיקנו חלק מאיסורי שבת משום היותם דומים למלאכות ממש. ומתוך הדימיון יבואו להקל ואף ישלרו במלאכות שבת האסורות מן התורה. אך מצד עצמם איסורי חכמים אלו אינם אסורים כי אם מצד דמיונם למלאכות האיסור מן התורה. כך גם ספקות בדבר מן התורה אינם אסורים מצד עצמם אלה מצד היותם דומים לאיסור, וכך יביאו לידי זלזול והקלה באיסור תורה וודאי.

אך את השערי יושר יש להסביר ע"פ המלאכות שמצד עצמם עשויות להוביל לאיסור דאורייתא משום שמלאכות אלו גובלות באיסור ממש. לכן באו חכמים ואסרו מלאכות אלו, משום שיכול להיות שבמעשה זה יכול האדם לעבור על איסור ממש. כך גם מבין השערי יושר את שיטת הרמב"ם - שהספקות מן התורה יש בהם צד של איסור ממש, שאם אדם יעשה אות הספק יכול להיות שמתוך כך יגיע אל איסור ממש, ולכן עצם הספק עצמו אסור.¹⁰

10 חילוק זה מבוסס על רעיון המובא במאמר "גדר האיסור בספק דאורייתא" שחובר ע"י הרב שמואל טל, טל חיים כללי הוראה א, תורת חיים, תשע"ד. מאמר זה פורסם באסיף וקישורו:

ה. סיכום

במאמר זה נפגשנו עם הכלל ההילכתי "ספק דאורייתא לחומרא", הכרנו אותו ועיינו בו. נחשפנו לשתי שיטות בהבנת כלל זה- שיטת הרמב"ם האומר שתוקפו של כלל זה הוא מדרבנן, ושיטת הרשב"א האומר שתוקפו של כלל זה הוא מדאורייתא. עסקנו במקורות השיטות השונות וכן בסברותיהן. לאחר מכן ראינו שתי אפשרויות להבין את שיטת הרמב"ם- שיטה ראשונה כשב שמעתתא, האומר שאין שום בעיה בספק ומותר לכתחילה להיכנס למציאות של ספק. ומנגד שיטתו של השערי יושר הטוען שלמרות שהתורה לא אסרה את הספק, אך אינה היתרה אותו מנגד. ולכן אל האדם למהר ולהיכנס למציאות של ספק. וכן העמקתו בשיטתו של השערי יושר וראינו כיצד הסברו ברמב"ם מוליד הבנה חדשה בשיטת הרשב"א- שע"פ הרשב"א ישנו איסור נוסף מלבד האיסור שמסופקים אם קיים או לא, והוא שאסור להיכנס לספק. לסיום נתנו אפשרות הבנה של מחלוקת השב שמעתתא והשערי יושר ע"פ חילוק שהרמב"ם עשה במלאכות שבת מדברי חכמים- האם כל ענין הספק הוא משום שהוא דומה לאיסור אך איננו איסור בעצמו, או שמא הספק הינו גובל באיסור ויכול להוביל לאיסור ממש.

